

PRVNÍ ČESKÉ AKADEMIČKY A MATEŘSTVÍ

MICHAELA HAVELKOVÁ

THE FIRST CZECH FEMALE ACADEMICS AND MOTHERHOOD

The author investigates the situation of female university graduates in the first half of the 20th century and their chances of fitting together an academic career and motherhood. She introduces two female academics, of whom Albína Dratvová voluntarily resigned on having children and assumed a masculine style. Jiřina Popelová, on the other hand, managed to harmonise quite naturally the role of a university professor with the role of a wife and mother. Both of these women contributed to a change in the society's view on the role of women and their professional advancement.

Key words: women in science – motherhood of female academics – gender – Albína Dratvová – Jiřina Popelová

Věda není povolání, ale poslání, praví jedno úsloví. Nabízí možnost uplatnění a naplnění v pracovním životě, má ale také svá specifika, která ztěžují harmonizaci pracovní a domácí sféry. Podmínky, které mají k výchově dětí dnešní badatelky, nejsou překvapivě tak dramaticky odlišné od těch, se kterými se potýkaly ženy v první polovině 20. století (s přesahem do 2. poloviny 20. století). Společnost totiž stále operuje s genderovými stereotypy a představa, že realizace žen ve veřejné sféře může negativně ovlivnit plnění mateřských povinností, pořád ještě rezonuje se společenským povědomím.¹ Tématem této studie je nelehké postavení prvních českých absolventek vysokých škol, studentek a vědkyň ve vztahu k mateřství. Je jen náhodou, že většina z těch, které se udržely na špičce svého oboru, byla bezdětných a svobodných? Jakým způsobem bylo v dané době možné skloubit mateřství a akademickou kariéru? Kromě obecnější roviny zpracování tohoto tématu a hledání odpovědí na uvedené otázky se text zaměřuje především na dvě ženy, bytostně spjaté s Karlovou univerzitou. Jsou to filozofky Albína Dratvová a Jiřina Popelová.

Po roce 1918 již mohly ženy v mladém československém státě studovat bez legislativních překážek. Přesto jim i nadále bránily ve studiu např. problémy ekonomické nebo genderové povahy. I když stále rostl počet vysokoškolsky vzdělaných žen, ne všechny měly možnost věnovat se po ukončení studia nadále své profesi. Např. až do roku 1925 nenašla adekvátní uplatnění ve svém oboru žádná právnička.² Jak uvádí Štrbáňová, v roce 1930 byla sestavena statistika, která dokumentuje počet absolventek vysokých škol zaměstnaných v některých profesích v Československu. Na pozicích středoškolských profesorek k tomuto roku působilo 535 žen, ale např. inženýrky, absolventky technických oborů, uplatňovaly své vědomosti v praxi pouze ve 162 případech. Inženýrek ekonomie, které působily

¹ Viz Kateřina ŠALDOVÁ – Barbora TUPÁ, *Zvládnú to všechno sama. Zvládnú to všechno sama? Vědecká práce a rodina v sociálně-politickém kontextu*, Kontext: časopis pro gender a vědu 1–2, 2004, s. 27–42.

² Viz Soňa ŠTRBÁŇOVÁ, *Ženy ve vědě 1840–1989*, vytvořeno 2008, dostupné online na adrese: <http://www.veda.cz/article.do?articleId=22769>, ověřeno 19. 12. 2010.

ve svém oboru, bylo jen 61.³ Lze se domnívat, jak upozorňuje Štrbáňová, že mnohé z těch, které vysokoškolská studia ukončily, se nevěnovaly vědecké práci, ale daly přednost rodině před odbornou kariérou. Co se týče akademické dráhy, nejvyšší zastoupení měly ve srovnání s muži absolventky lékařských fakult;⁴ v letech 1909–1939 tvořily 14 % z celkového počtu asistentů a asistentek.⁵ Tento stav odrážel do velké míry i přání pacientek a matek, které vítaly, že zejména v takových oblastech medicíny, jako je gynekologie, porodnictví, pediatrie či venerologie, se objevily ženy-lékařky.⁶

Jako první žena se na českých univerzitách habilitovala historička Milada Paulová, a to až v roce 1925.⁷ Do roku 1938 jmenovala např. přírodovědecká fakulta pouze čtyři ženy-asistentky. Habilitovat se zde podařilo ve stejné době jen dvěma ženám – v roce 1932 Albině Dratvové⁸ a roku 1934 Julii Moschelesové.⁹ Čtyři docentky měla filozofická fakulta – již zmíněnou Miladu Paulovou,¹⁰ roku 1929 se habilitovala Flora Kleinschnitzová,¹¹ rok po ní archeoložka Růžena Vacková¹² a tu následovala s habilitací roku 1932 etnografka Drahomíra Stránská.¹³ Na ČVUT pak působilo několik asistentek, ale žádná docentka nebo profesorka.¹⁴

Nelze přejít fakt, že všech šest výše uvedených žen bylo svobodných a bezdětných. Historička Milada Paulová, první česká docentka, byla ve své vědecké kariéře velmi úspěšná. V roce 1935 se stala mimořádnou profesorkou¹⁵ a o čtyři roky později dokonce řádnou profesorkou dějin slovanských národů a byzantologie na filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Její osobní život byl ale zřejmě dost nešťastný, poznamenaný brzkou smrtí matky, vlastní psychickou nevyrovnaností a v neposlední řadě finančními problémy.¹⁶ Jak vyplývá z její korespondence s Přemyslem Šámalem,¹⁷ Paulová se zabývala také otázkou svého

³ Soňa ŠTRBÁŇOVÁ, *The Institutional Position of Czech Women in Bohemia 1860–1938*, in: Táž – Ida H. Stamhuis – Kateřina Mojsejová (edd.), *Women, Scholars and Institutions*, Praha 2004, s. 69–100, zde s. 87.

⁴ K tomuto tématu podrobně Petr SVOBODNÝ, *Lékařky v českých zemích v první polovině 20. století*, AUC-HUCP 35, 1995, s. 75–87.

⁵ S. ŠTRBÁŇOVÁ, *Ženy ve vědě*.

⁶ P. SVOBODNÝ, *Lékařky v českých zemích*, s. 80.

⁷ Srov. zejména Daniela BRÁDLEROVÁ – Jan HÁLEK, *Osobní a profesní vztah Milady Paulové a Jaroslava Bidla na pozadí jejich vzájemné korespondence*, in: Jiří Šouša – Ivana Ebelová (edd.), *Inter laurum et olivam*, Praha 2007, s. 553–569.

⁸ Fond Albin Dratvové je přístupný v Archivu Akademie věd (dále MÚA-AAV ČR). Více o ní Václav PODANÝ, *Albina Dratvová a její deník*, *Dějiny a současnost* 17, 1995, č. 2, s. 30–33; Týž, *Philipp Frank, Albina Dratvová, Jaroslav Heyrovský: Mnichov 1938 a poválečné osudy*, *Dějiny věd a techniky* 28, 1995, s. 129–143.

⁹ Podrobněji o Moschelesové Jiří MARTÍNEK, *Rádost z poznání nemusí vést k uznání. Julie Moschelesová*, in: Pavla Vošahlíková – Jiří Martínek (edd.), *Cesty k samostatnosti. Portréty žen v éře modernizace*, Praha 2010, s. 176–189; Josef HŮRSKÝ, *Vzpomínka na Julii Moschelesovou. K stému výročí narození*, *Sborník České geografické společnosti* 97, 1992, č. 4, s. 261–263.

¹⁰ Viz např. Lubomíra HAVLÍKOVÁ, *První žena na Univerzitě Karlově. Paměti Milady Paulové*, *Slovanské historické studie* 34, 2009, s. 127–166; D. BRÁDLEROVÁ – J. HÁLEK, *Osobní a profesní vztah*, s. 553–569.

¹¹ Osobní spis uložen v Ústavu dějin a Archivu UK (dále jen ÚDAUK), fond Filozofická fakulta, karton 31, i. č. 371.

¹² O ní dosud nejpodrobněji Zdeněk POUŠTA v úvodu knihy Růžena VACKOVÁ, *Vězeňské přednášky*, Praha 1999, s. 7–50.

¹³ Více např. Judita HRDÁ, *Drahomíra Stránská – první dáma českého národopisu 20. století*, *Český lid* 86, 1999, s. 363–367.

¹⁴ S. ŠTRBÁŇOVÁ, *Ženy ve vědě*.

¹⁵ V této souvislosti stojí za připomenutí i osobnost lékařky Boženy Kuklové-Štůrové, absolventky lékařské fakulty Univerzity Karlovy. Ta se stala v roce 1934 první československou univerzitní profesorkou, mimořádnou profesuru získala tedy rok před Paulovou. Od roku 1919 působila na Slovensku (na Komenského univerzitě v Bratislavě), kam ji přivedl sňatek se slovenským filozofem Svätoplukem Štúrem.

¹⁶ Daniela BRÁDLEROVÁ – Jan HÁLEK (edd.), *Vzájemná korespondence Milady Paulové a Přemysla Šámala* (v tisku). Oběma editorům bych ráda poděkovala za poskytnutí textu dopisů, v nichž lze nalézt zmínky o vztahu Milady Paulové k mateřství.

¹⁷ JUDr. Přemysl Šámal (1867–1941), advokát a politik, účastník protirakouského i protinacistického odboje, jeden ze zakladatelů odbojové organizace Maffie, meziválečný kancléř prezidenta republiky.

nenaplněného mateřství. V dopise ze 13. 1. 1930 uvádí: „*Myslím, že si jednou vezmu – až se mi líp povede – nějakou opuštěnou holčičku.*“¹⁸ Tento svůj záměr znovu zmiňuje v dopise datovaném 7. 3. 1930, kdy vysvětluje svou motivaci pro osvojení dítěte: „*Byla u nás včera slečna Štěp[ánková] na čaji. Vybavena ze svého prostředí, je taková ‚skromňoučká‘, ‚miloučká‘, že jsem si vedle ní připadala hrozným ‚bojovníkem‘ v životě. A vůbec nejsem. Je z žen, jež v sobě mají poklad něhy, kterých neměly komu rozdat v životě. Jen takovou nechci nikdy, nikdy být – a proto si raději vezmu k sobě nějakou holčičku.*“¹⁹

Vzhledem k tomu, že Paulová musela právě v letech, kdy líčila tento svůj záměr, bojovat o udělení profesury, nebylo zřejmě jednoduché osvojení realizovat. Můžeme se také dohadovat, zda šlo jen o sen, touhu po naplnění role matky, která se neuskutečnila kvůli vnějším okolnostem. Je ale možné, že zůstalo jen u přání, které se Paulová ani nepokusila uskutečnit. V dopise z 25. 8. 1933 už najdeme jen povzdech nad „ženským údělem“, když píše: „*Drahý pane kancléři [...] jak Vám nemám psát, když mi píšete, že máte vnoučka? A ‚chlapečka‘ k tomu? [...] A je dobře, že je to chlapeček; je jim na světě mnohem líp, než holčičkám...*“²⁰

Další z výše zmíněných prvních českých akademiček – Albína Dratvová – žila po smrti otce ve společné domácnosti se svou maminkou, a to až do její smrti v roce 1934. Poté žila sama, až na sklonku života požádala o místo v domově důchodců. Moschelesová, jejíž příbuzní se stali obětmi holocaustu, se po válce (po letech cestování) usadila v Praze a domácnost sdílela se svou přítelkyní, dánskou literární vědkyní a překladatelkou Gretou Hortovou. Martínek jejich soužití popsal slovy: „*Obě dámy společně vedly domácnost a navzájem si zřejmě dohazovaly pracovní, zejména překladatelské příležitosti...*“²¹ Osud Vackové byl jistě značně poznamenán jejím uvězněním roku 1952, ale lze se domnívat, že v této době na mateřství už nepomýšlela.²² Politicky aktivní byla už mnohem dříve, např. v roce 1939 odmítla účast na kongresu klasických archeologů v Berlíně a odvolávala se na fakt, že německá věda již propadla nacismu.²³ O soukromém životě Flory Kleinschnitzové toho lze dohledat jen velmi málo. Z dokumentů v jejím osobním spise, kde je důsledně (např. v dobrozdání o habilitačním kolokviu)²⁴ oslokována jako „slečna“, a z jejího parte je patrné,²⁵ že byla svobodná a bezdětná. Podobně strohé jsou, co se osobního života týče, i dostupné informace o Drahomíře Stránské.²⁶

Mnohé z prvních studovaných žen se jistě nevěnovaly vědecké kariéře, ale uplatnily se porůznu např. jako učitelky. Jejich rozhodnutí mít děti, aniž by ovlivnilo jejich profesní růst, bylo snad o něco snazší než u žen, které si musely tvrdě vydobýt své postavení mezi vědeckou špičkou (např. zmiňovaná Albína Dratvová). Jak uvádí Musilová, snahu absolventek vysokých škol o dosažení rovnoprávného přístupu do intelektuálních povolání komplikoval fakt, že společnost stále akceptovala genderové stereotypy. Kupříkladu samostatná

¹⁸ D. BRÁDLEROVÁ – J. HÁLEK (edd.), *Vzájemná korespondence*.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Tamtéž.

²¹ J. MARTÍNEK, *Radost z poznání*, s. 453.

²² Vacková se narodila roku 1901.

²³ Jarmila VACKOVÁ, *Růžena Vacková*, in: Zdeněk Pousta (ed.), *Růžena Vacková, Vězeňské přednášky*, s. 245–250, zde s. 246.

²⁴ Dobrozdání o habilitačním kolokviu dr. Flory Kleinschnitzové z 18. 3. 1929 od prof. Miloše Weingarta, ÚDAUK, FF UK, karton 31, i. č. 371, osobní spis F. Kleinschnitzové.

²⁵ Na parte jsou jako pozůstalí uvedeni: švagr Čeněk Vlk a sestry Marie Kleinschnitzová, Eliška Kleinschnitzová a Heřma Vlková.

²⁶ S. F. SVOBODA, *Za doc. Dr. Drahomíru Stránskou*, *Časopis Národního muzea* 133, oddíl věd společenských, 1964, s. 228–229.

výdělečná činnost se stále považovala za něco, co ženu odvádí od její tradičně důležité role matky, manželky a hospodyně. Musilová také upozorňuje na to, že akademické vzdělání představovalo pro ženy možnost vstoupit do světa, který byl do té doby vyhrazen pouze mužům. To ovšem bylo podmíněno tím, že musely přijmout struktury a modely chování, které v tomto světě platily a které byly vytvořeny právě muži. Nejdříve tedy musely přistoupit na pravidla genderového řádu, podle kterých tento svět fungoval (např. přijmout roli manželky a matky), a teprve potom pomýšlet na profesní kariéru anebo sladění svých pracovních aktivit a starostí o domácnost. Nabízela se jim tím ale i zajímavá možnost, pokusit se narušovat genderové stereotypy.²⁷

Na překážky, kterým čelily první vysokoškolačky, upozorňuje i Zdeněk Pousta. Ženy totiž nemusely bojovat pouze s předsudky, že vysokoškolské vzdělání nepotřebují. Když už jim bylo umožněno studovat, nebylo vůbec samozřejmé, aby se mohly věnovat oboru zcela podle své vlastní volby.²⁸ U některých oborů trvalo déle, než se podařilo překonat kliše, že se prostě pro ženy nehodí (např. právo). Pousta upozorňuje i na faktor mateřství a s ním spojenou péči o děti a na podmínky, které se v tomto směru s léty výrazně změnily, i když překvapivě i v neprospěch dnešních badatelek. Pousta připomíná možnost, že mateřství s sebou může přinést zcela nový pohled na svět a změnu hodnotového žebříčku. Mateřství a péče o chod rodiny navíc zabírají tolik času, že bez hospodyně se lze jen velmi těžko věnovat ještě vědecké kariéře. A v českých podmínkách není zatím tato výpomoc v domácnosti vždy finančně únosná. V době, kdy u nás vstoupily první ženy na vysokou školu, byly naopak v tomto směru podmínky s výpomocí v domácnosti příznivější.²⁹

Jak upozorňují ve své studii autorky Šaldová a Tupá, konflikt mezi volbou kariéry nebo mateřství (nebo kariéry a zároveň mateřství) se navíc týká zejména mladých, začínajících vědkyň. Odkládání mateřství je limitováno reprodukčními možnostmi ženy a v tomto kontextu je nutné vnímat i společenský tlak, který byl a je na ženy vytvářen. Přítomnité přerušování vědecké kariéry v jejím samém počátku je kontraproduktivní z hlediska ztráty pozice, ale i sbírání dalších zkušeností.³⁰ Šaldová a Tupá se prostřednictvím rozhovorů s ženami, aktivně se podílejícími na vědeckém bádání, snažily zjistit, co je pro možnost harmonizace rodinného a pracovního života nejdůležitější. Jednou z odpovědí je nalezení podpory u svých spolupracovníků a nejbližší rodiny. Velice důležitá je pak volba životního partnera. Autorky citují profesorku Evu Sykovou, která konstatuje: „*To říkám všem studentkám, když chcete být dobrými vědeckými pracovnicemi a mít rodinu, tak si musíte vybrat správného manžela.*“³¹ Ač tento závěr pochází ze studie moderní a současné, toto pravidlo platilo i v době prvních českých intelektuálek, a to s ještě větší intenzitou než dnes. To ostatně potvrzuje ve své studii i Musilová, když uvádí, že u našich prvních akademicky vzdělaných žen sehrál velkou roli při rozhodování o další profesní budoucnosti postoj partnera nebo možnost spolehlivé pomoci v domácnosti, bez níž mohly jen stěží uvažovat o akademické kariéře.³² Zde je ale nutné podotknout, že jakkoli považují i dnešní akademičky výběr partnera za jeden ze zásadních faktorů pro podporu své další badatelské práce, tato tvrzení

²⁷ Dana MUSILOVÁ, *Uplatnění absolventek vysokých škol v období první republiky*, in: Magdaléna Pokorná (ed.), *Semináře výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2000–2001*, *Práce z dějin vědy* 3, Praha 2002, s. 171–180.

²⁸ Zdeněk POUSTA, *Ženy nebadají jinak!*, in: M. Pokorná (ed.): *Semináře výzkumného centra*, s. 163–170.

²⁹ Z. POUSTA, *Ženy nebadají jinak!*, s. 164.

³⁰ K. ŠALDOVÁ – B. TUPÁ, *Zvládnutí to všechno sama*, s. 33.

³¹ Tamtéž, s. 39.

³² Viz D. MUSILOVÁ, *Uplatnění absolventek vysokých škol*, s. 175.

vlastně ukotvují genderové stereotypy a zdůrazňují nadřazenost muže – jako by to byl on, jeho charakter a vlastnosti, které rozhodnou o kariéře ženy.

V tomto kontextu se nabízí také možnost dvoukariérového manželství, kdy se oba partneři mohou ve vědecké práci podporovat, nebo dokonce spolupracovat. O tom, že i tento model fungování rodiny může zcela převrátit mateřství, svědčí ale např. manželství slavného fyzika Alberta Einsteina. Ten se oženil se svou vědeckou spolupracovnicí Srbkou Milevou Mariícovou (1875–1948), která patřila k první generaci žen, které vystudovaly vysokou školu ve Švýcarsku. Manželství bylo zpočátku velmi šťastné a vědecky plodné, Einstein sám připouštěl její obrovský podíl na vzniku teorie relativity. Idylu jejich soužití narušilo právě narození dvou synů (roku 1904 Hans Albert a 1910 Eduard). Kvůli péči o syny a o domácnost neměla už Mileva Einsteinová tolik času pomáhat Einsteinovi s matematickými výpočty, a tak začal řešit tyto problémy se svými kolegy. Mileva Einsteinová, která de facto obětovala vědeckou kariéru rodině, skončila opuštěná, protože manželství dospělo k rozvodu a Einstein se znovu oženil.³³ To vše za vydatné podpory Einsteina příbuzenstva, které se od začátku o jeho první ženě vyjadřovalo jako o „*nevzhledné, málo inteligentní Milevě, která není tak slavného muže hodná*“.³⁴ Velmi výmluvný je i Einsteinův výrok, který pronesl k jednomu z kolegů: „*Jsem rád, že moje žena (druhá žena Elsa – pozn. M. H.) vědě vůbec nerozumí. [...] Moje první žena jí totiž rozuměla.*“³⁵

Odhlédnuto od výše uváděných problémů, které mohly být našim prvním akademičkám překážkami na cestě za mateřstvím, je nutné uvědomit si další skutečnost. Pokud se rozhodly (nebo byly okolnostmi donuceny) věnovat se své kariéře na úkor rodinného života, odmítnutí role matky s sebou neslo morální odsouzení okolím. Elisabeth Badinter zmiňuje dva faktory, které ještě v 19. a 20. stol. ovlivňovaly v tomto smyslu „volbu“ ženy – byly to zejména ekonomické možnosti a jejich vyhlídky na to, zda budou hrát v rodinném světě nebo ve společnosti takovou roli, která by jim přinášela uspokojení.³⁶ Badinter upozorňuje i na to, že mateřská role se postupem let výrazně měnila. Vedle funkce „živočišné“ přibyla ve 20. století mateřství i povinnost vychovat ze svého potomka dobrého křesťana a člověka a pomoci najít mu ve společnosti odpovídající místo.³⁷ Mateřství se tedy přestalo počítat na devět měsíců, ale plynule pokračovalo tímto – jak uvádí Badinter – „*hrozivým posláním*“, které završilo definování mateřské role. Možnost uniknout z této role však představovala pro ženu již zmíněnou hrozbu v podobě morálního odsouzení.³⁸

I za života našich prvních vysokoškolsky vzdělaných žen se tedy v podstatě nabízely dvě možnosti. Vzít za svůj takový model matky, který, jak zmiňuje Badinter, měl své základy už v definicích Rousseaua a Freuda, v němž mezi charakteristikami ženy dominovaly oddanost a obětavost, anebo se vzepřít této představě a smířit se s takovým postavením ve společnosti, na které bude okolí ještě pořád nahlížet jako svým způsobem „abnormální“. Badinter upozorňuje na fakt, že ideologický tlak byl tak silný, že ženy cítily jako svou povinnost stát

³³ Desanka TRBUHOVIČOVÁ-GJURIČOVÁ, *Ve stínu Alberta Einsteina. Tragický život Milevy Einsteinové-Mariícové*, Praha 2007.

³⁴ Tamtéž, s. 114.

³⁵ Tamtéž, s. 159.

³⁶ Elisabeth BADINTER, *Materská láska od 17. století po současnost*, Bratislava 1998, s. 147.

³⁷ Je možno namítnout, že tento úkol měly matky i v předcházejících staletích. V souladu s teorií Badinter je však třeba zdůraznit, že žena sice i dříve zprostředkovávala dětem výchovu, ale jako aktivní prvek ve výchově, který je dětem vzorem a který předává hodnoty, byla skutečně chápána až ve 20. století, kdy se postupně proměňovala její pozice v rodině a ve společnosti.

³⁸ Tamtéž, s. 177.

se matkami, i když po tom skutečně netoužily. Jejich mateřství pak mnohdy provázela směsice viny a frustrace. V mateřské roli nenašly uspokojení a důsledkem byla nespokojenost a následné neurózy matek i dětí.³⁹ Podle Badinter byla pod tlakem společenského klimatu a panujících předsudků tehdejší děvčata přesvědčena, že nelze být zároveň šťastná a ambiciózní. Přesto snila sen o tzv. zlaté střední cestě, kdy by žena stála po boku manžela jako poradkyně, partnerka, ale i dobrá matka. I když toužily po osobní nezávislosti, jejich ideálem bylo sladit ji s rodinnými povinnostmi. Ty se ovšem už v oné době rozrostly natolik, že nalézt rovnováhu mezi touto nezávislostí a altruismem bylo nanejvýš obtížné.⁴⁰ Příkladem ženy, která se díky svému životnímu stylu dostala do výše zmiňovaného „abnormálního“ postavení, byla filozofka Albína Dratvová.

Albína Dratvová

Pro Albínu Dratvovou (1891–1969) byla věda doslova vším a velmi toužila dosáhnout uznání v akademickém prostředí. Absolvovala měšťanskou školu a poté Státní ženský ústav učitelství. V roce 1913 se přihlásila na Karlo-Ferdinandovu univerzitu. Svou dizertační práci na téma *Descartova etika* psala u známého filozofa Františka Krejčího a psychologa Františka Čády, což jistě ovlivnilo i její pozdější vědeckou orientaci a zájem o lidskou psychiku. V lednu 1918 se stala doktorkou filozofie a začala působit jako středoškolská pedagožka. Od roku 1928 pracovala na ústředí ministerstva školství a národní osvěty až do svého penzionování v roce 1942. V oboru filozofie přírodních věd se habilitovala spisem *Problém kauzality ve fyzice* v červenci roku 1932.⁴¹ Její pozice ve vědeckém prostředí byla obtížná. Jednak byly ženy obecně v této svém způsobem uzavřené komunitě, jak už bylo řečeno, ve výrazné minoritě, a dále si musela mezi svými kolegy vybojovat potřebnou podporu k tomu, aby její vědomosti byly oceněny i formálně.

Dratvová – vždy pečlivě upravená a pohledná žena (jak vzpomínají pamětníci) – málo dala na úsudky okolí o tom, jak by měla žít. Odmalička tíhla k poznání a studium na univerzitě pro ni bylo přirozeným vyústěním předchozího vzdělávání. Přesto musela jistě čelit tlaku okolí a domněnkám, proč nemá rodinu, dítě, manžela. Zanechala po sobě obsáhlé deníky, takže lze v tomto kontextu najít její vlastní vysvětlení, proč zvolila právě tuto cestu. Ve svém *Deníku* si 19. 1. 1925 zapsala: „*Například o mně se všeobecně říká, že mám mužské myšlení, a to prý velmi krásné. Tělesně to není na mně vidět a také sklony mužatek k dívkám nemám. Naopak mne ty jejich adorace nanejvýš obtěžují a považují za svou slabost, že je co nejrozhodněji neodmítnu.*“⁴²

³⁹ Tamtéž, s. 178, 188. Jako velmi trefný příklad toho, jak na vzdělané ženy v této době nahlíželo okolí, uvádí Badinter román *Colette Yver* s názvem „Bystrohlávky“ (vyšel roku 1908). Nelichotivým termínem „Bystrohlávka“ je zde charakterizována mladá studentka medicíny, do které je zamilovaný její šéf. Jako studentka je vynikající, dále je popsána jako krásná žena, u které se ale ambice rozvinuly na úkor srdce. Bystrohlávka je líčena jako netvor, který se navenek jeví jako žena, ale postrádá srdce a lásku. Nešťastný zamilovaný hrdina ji častuje výrazem *feministka*, kterému připisuje negativní konotace, které se s tímto termínem díky zažitým předsudkům pojí i v současnosti. Jako „pravá žena“ v románu vystupuje lékařova sestra, která mu obětovala celý život. Příběh vypovídá o tom, že žena nemůže být zároveň šťastná a ambiciózní. Tamtéž, s. 195–196.

⁴⁰ Tamtéž, s. 195–196.

⁴¹ Albína DRATVOVÁ, *Deník 1921–1961. Scientific Diary*, edd. K. A. Čálová – L. Heczková – Z. Leštinová, Praha 2008, s. 7–18.

⁴² A. DRATVOVÁ, *Deník 1921–1961*, s. 79.

Dratvová tím možná naráží na obdiv, kterému se těšila u svých studentek. Tiskem vyšla vzpomínka její bývaléžačky Soni Laubové, která na pedagogické působení Dratvové vzpomíná takto: „*Na pohled byla jako jedna z nás. Svěží dívčí zjev s vesele rozčuchanými, krátce ostříhanými vlasy. [...] Účastnila se i našich zábav mimo školu. Říkaly jsme jí Albína, Albínka, šťastně unikla všem přezdívkám, jimiž jsme zahrnovaly své ostatní profesory. [...] Prožívaly jsme svá bláznivá léta. Mezi námi děvčaty to byl tenkrát přestupek, nezbožňovat někoho. A tak některé schovávaly v šuplíku své filmové hrdinky či hrdiny a jiné fotografie naší krásné filosofky Albíny. A zatímco si potřeštěné holky vyprávěly, že ‚dnes má ty bílé splývavé šaty a víš, tu dlouhou šňůru korálů‘ nebo ‚Potkala jsem ji na schodech, nesla sešity. Byly takové modré a ona měla tak úžasně modré oči...‘ a s kým ji viděly a kde – doktorka Dratvová si žila svým životem a hlavně mnoho pracovala.*“⁴³

Další deníkový záznam naznačuje, že Dratvová skutečně žila osaměle, o čemž hovoří velmi pragmaticky. Dne 7. 3. 1925 píše: „*Jsem stížena železným poutem dědičnosti. Právě v 33 letech silnou nervosou, kterou též trpěla v těchto letech má matka. [...] Freud nemá pravdu, když vykládá, že všechny neurosy vznikají z potlačeného pohlavního pudu. Bohudík, že jsem našla lékaře, který provádí diagnózu velice správnou: že jsem nervní, předřený člověk, který potřebuje spát a uvolnit v práci.*“⁴⁴ Svou „jinakost“ definuje v dalším zápise z 18. 11. 1925: „*Již několik let – nebo snad všechny? – jsem byla zmitána hroznou skepsí a naprosto žádnou sebedůvěrou. Ó ano, měla jsem důvěru v sebe, že dovedu dobře udělat zkoušky, že znám mnoho, ale to nebyla pravá důvěra: že na světě něco svedu. [...] A žít snad jen pro sňatek, který se nikdy neuskuteční? To bylo nad mé síly. – Musím, musím pracovat, věřím si, že přec něco svedu. Odstraním všechny rušivé síly, zbytečné návštěvy. [...] Ale uvědomuji si svoji svéráznost ještě jinak. Byly právě volby a ředitel si přál, abych mu zařídila rádio na přijímání volebních výsledků. Přivedl hosty a paničku. A tu jsem náhle viděla, že jsem jiná než druhé. Něco mi chybí a něčeho mám navíc.*“⁴⁵ Dratvová zde podle všeho hovoří i o společenském klimatu, které stále přálo tradičnímu pohledu na ženu jako matku a manželku. Musilová v tomto kontextu charakterizuje postavení žen, které se rozhodly na tyto role rezignovat, když uvádí: „*Tyto ženy byly ‚jiné‘ ve společnosti, která nebyla vzhledem k přetrvávajícím genderovým stereotypům ještě schopná ani ochotná akceptovat to, čemu se v postmoderním světě říká ‚jinakost‘.*“⁴⁶

V tomto kontextu vyvstává otázka, jak viděla Dratvová sama sebe? Z mnoha jejích textů lze vyčíst, že feminitu pokládala za vrozenou, nevyhnutelnou, ale sama se od ženských charakteristik často distancovala. Rozhodně dávala najevo, že se rozhodla nikdy nebýt matkou. V *Deníku* několikrát deklaruje, že se považuje více za maskulinní, mezi ženami za svým způsobem ojedinelou. S tím koresponduje i další záznam. Do *Deníku* si 26. 10. 1932 zapsala: „*A konečně mne napadá, že přípuštění žen na fakulty je příznakem úpadku doby; velké doby jsou ovládnány výhradně muži, ženami se jaksí sahá na poslední rezervy. Soudím tak z analogie s římskou dobou, počínající 3. stol. po Kr. Myslím, že muž má vydělávat a bojovat, žena má tvořit reservoir sil svého muže i potomstva. Jak vyženeme ženu do boje, pozbuďte lidstvo všech záloh sil. To je, soudím, temná stránka emancipace.*“ Jakoby vůbec nebrala v úvahu fakt, že ona je jedna z těch žen „přípuštěných“ na fakultu. Implicitně tak podtrhuje

⁴³ Soňa LAUBOVÁ, *Žena na území mužů*, Příloha Národní práce 1941, citováno dle výstřížku uloženého v MÚA-AAV ČR, fond Albíny Dratvové, kart. 6, i. č. 299.

⁴⁴ A. DRATVOVÁ, *Deník* 1921–1961, s. 82.

⁴⁵ Tamtéž, s. 89–90.

⁴⁶ D. MUSILOVÁ, *Uplatnění absolventek vysokých škol*, s. 176.

nadřazenost maskulinity, daný genderový řád přijímá tak, že se rozchází se svou feminitou. Dratvová jakoby brala genderové rozdělení jako něco, co je a vždy bylo dané přírodou.

Nezdá se, že by Dratvová viděla svou proklamovanou odlišnost jako zápor, naopak. Byla si zjevně jistá, že žije stylem života, jaký si sama zvolila, ne který na ni „zbyl“ ani takový, jaký vyžadovalo společenské klima. Na její přesvědčení ale můžeme nahlédnout i jinou optikou. Pokud chtěla naplnit svou bezvýhradnou touhu po vzdělání, musela se vlastně všeho ostatního vzdát, a i když nutně nemusela toužit po dětech, mohla chtít třeba partnerský život, pro který se díky svému povolání mohla zdát „nežádoucí“ partnerkou.

Pro své rozhodnutí nemít děti jakoby v deníkových zápiscích stále hledá další a další argumenty. Např. 30. 11. 1928 uvádí: „*Snad jediný rozumný zákrok proti bídě je nemít mnoho potomků. Všechny války jsou způsobeny přelidněním, jako zápal plic je způsoben překrvením plic. Země pak neuživí své obyvatele, a ti jsou nuceni jít dál a zabíjet, když se jim postaví na odpor. Bohužel pud plození (ale nikoli pud po udržení rodu!) je nejsilnějším lidským pudem.*“⁴⁷ Otázku svého mateřství komentuje i 8. 4. 1929, a to takto: „... *přišla jsem k tomu, že smyslem života člověka je ukojení touhy po nesmrtelnosti. [...] Ta touha po nesmrtelnosti se zjevně (objevila – pozn. M. H.) u mne ještě v době mé poslední nervové krize, kdy jsem si jasně uvědomila, že můj život nemá pokračování, a že tudíž nemá smyslu. Ted' si zase myslím, že není potřeba pokračovati životem dítěte, že lze nalézt pokračování v myslích lidí. Beztoho mé děti by nebyly schopny jít dále než já sama.*“⁴⁸ Její teze ovšem vyznívají spíše jako zpětná racionalizace učiněného rozhodnutí. Argument, že její děti by byly horší než ona sama, je velmi nepřesvědčivý, protože to samozřejmě nelze s určitostí říci.

Teorii zpětné racionalizace tohoto rozhodnutí nahrává i zápis z 19. 11. 1942, kde jakoby opět zdůrazňovala, že způsob jejího života je založen na rozhodnutí, nikoli nutnosti. Dratvová uvádí: „*Je podivuhodné, jak na mne v r. 1927 zapůsobil první styk s typologií a pomohl mi ujasnit mé postavení na světě: že mé místo opravdu není v rodině a že svými pracemi literárními dávám světu své duchovní děti, lepší, než by byly mé děti tělesné.*“⁴⁹ Spíše lze jako uvěřitelné a logické brát její tvrzení ze dne 27. 4. 1929, kdy uvádí: „... *zcela jistě jsem si uvědomovala ve svých 33 letech, že nevím, proč jsem na světě, když nemám pokračování. Ovšem věděla jsem bezpečně, že by pokračování ve formě lidské nestálo za nic: jsem silně nervosní. A tak jsem našla zalíbení v intenzivní práci. To mně dělá tuze dobře.*“⁵⁰

Jakkoli se Dratvová zřikala vlastního mateřství, o výchově dětí mnohdy teoretizovala ve svých textech. Což ovšem spíše nahrává vyslovení hypotézy, že mateřství v jejím životě přece nehrálo tak nevýznamnou roli. Např. v článku *Tvoření osobnosti dítěte* formuluje svůj názor na sílu rodičovské role: „*Ale prostá zkušenost sama ukazuje, že osobnost není hotova již při narození, a že i ve velmi nesnadných případech lze dojít zlepšení výchovou. Sama péče rodičů o nemluvně, zdánlivě se týkající jen jeho tělesného stavu, spánku, jídla, čistoty, klidu a ošetření v nemoci, je výchovná. Neboť rozumní rodiče již tu vychovávají dítě, aby si zvykalo na pořádek a pravidelnost v životních úkonech.*“⁵¹ Zde bych ráda upozornila na skutečnost, že Dratvová v tomto textu zcela samozřejmě zahrнула do výchovné role i otce, a to již u skutečně malých dětí.

⁴⁷ A. DRATVOVÁ, *Deník 1921–1961*, s. 152.

⁴⁸ Tamtéž, s. 179.

⁴⁹ Tamtéž, s. 366.

⁵⁰ Tamtéž, s. 185.

⁵¹ Albína DRATVOVÁ, *Tvoření osobnosti dítěte*, Časopis pro občanskou a tělesnou výchovu, 25. 5. 1943. Uloženo v MÚA-AAV ČR, fond Albíny Dratvové, kart. 4, i. č. 192.

Podobně – tedy o matce i otci – hovoří v souvislosti s výchovou v článku *Žena – uchovatelka hodnot*. Jakkoli je název trochu zavádějící a evokuje představu ženy coby strážkyně rodinného krbu, Dratvová o otázce výchovy píše obecně a uvádí např.: „*To, co se může tradiční výchově vytýkat, jsou podružné věci, které zachovávají zvyky tam, kde brzdí pokrok. Dnes ovšem trpíme nedostatkem zachování tradice spíše než jejím přílišným pěstěním. Rodiče nemají dost autority, aby uplatňovali své výchovné zásady – snad proto, že ve své vychovatelské nejistotě si myslí, že snad bude nejlépe děti ponechat zcela volně se vyvíjet.*“⁵²

V dalším článku, nazvaném *Žena a doby*, který svým vznikem spadá do stejného období jako výše citovaný text, Dratvová rozkrývá citlivé téma smrti dítěte a nabízí možnost, jak se s takto tragickou událostí vyrovnat. V uvedeném článku se Dratvová již obrací pouze k matce, nikoli otci, což je ale pochopitelné, protože celý text se týká cíleně jenom žen a možných přístupů ženy k vlastnímu životu. Dratvová zde píše: „*Žena, které ublížilo něco v minulosti, má se snažit vyrovnat zvýšenou činností to, co považuje za nepříznivý osud. Na příklad žena, která ztratila dítě, má možnost nahradit cizímu dítěti to, co by tak ráda dala dítěti vlastnímu. Je potřebí mnoho lásky a pomocných rukou; ale k tomu je potřeba zbavit se sobectví a nechtít dát vše jen právě svému vlastnímu dítěti.*“⁵³ V souvislosti s citovanou pasáží můžeme uvažovat, zda Dratvová zaměřuje silné citové pouto, které může vzniknout mezi dítětem a rodičem (a to nikoli nutně biologickým), za sobectví. Nebo v dobré víře nabízí svým čtenářkám řešení, jak zlehčit krutý osud a jak naložit s rozjitřenými city. Nezapomínejme, že dětská úmrtnost byla v té době mnohonásobně vyšší než dnes. Za zmínku stojí i absence otce dítěte v tomto textu. Jako by se ho téma smrti dítěte oproti matce tolik bytostně netýkalo, protože dítě nebylo jeho jediným smyslem a náplní života, jak to předpokládá u ženy. V tomto případě si lze klást i otázku, proč Dratvová stále otevírá téma mateřství? Můžeme tím problematizovat její rozhodnutí zůstat bezdětná? Bylo toto rozhodnutí opravdu tak svobodné, jak proklamuje, nebo bylo natolik obtížné harmonizovat mateřství a vědeckou práci, že se rozhodla raději se o to ani nepokusit?

Dratvová se netajila tím, že mateřství nevnímá jako úděl, který žena musí stůj co stůj naplnit. Tento její postoj se odrazil nejen v deníkových zápiscích, ale můžeme jej vyčíst třeba i z recenze, kterou publikovala na knihu *Zrcadlo ženy* autora (lékaře) Heinze Graupnera. Svoji recenzi nazvala *Biologický úděl ženy* a oceňuje v ní, že autor byl schopen přenést se přes vnímání ženského světa pouze optikou mateřství. Dratvová knihu hodnotí takto: „*Vyzdvihuje kladné stránky mateřství pro ozdravení ženy samé a doporučuje je co nejdelikátněji všem ženám, které jsou schopny mít děti. Je natolik obezřetný, že nedoporučuje mateřství za každou cenu, nýbrž jen to, které by bylo požehnáním nejen pro matku, ale i pro společnost. [...] I když jej (ženin biologický úděl – pozn. M. H.) vidí jako lékař především v mateřství, přec jen připouští pro ženy i jinou činnost, než je činnost v kuchyni a dětském pokoji; ale přec jen by ženu nejraději viděl jen v této činnosti*“⁵⁴ – *kdo prý ji má vykonávat, ne-li žena.*“⁵⁵

Dratvová považovala mateřství za něco, co by ji zdržovalo od práce, hodnoty, kterou stavěla nejvýše. Nepřekvapí tedy, když 4. 12. 1931 do *Deníku* píše: „*Ženského údělu se*

⁵² Albina DRATVOVÁ, *Žena – uchovatelka hodnot*, *Žena a domov*, 15. 9. 1944. Výstřížek uložen v MÚA-AAV ČR, fond Albiny Dratvové, kart. 4, i. č. 197.

⁵³ Albina DRATVOVÁ, *Žena a doby*, *Žena a domov*, 15. 1. 1944. Uloženo v MÚA-AAV ČR, fond Albiny Dratvové, kart. 4, i. č. 196.

⁵⁴ Pro porovnání toho, zda je Graupnerův text skutečně napsán tak, jak jej Dratvová interpretuje, by byl nutný jeho originální text, což je ovšem již nad rámec této práce.

⁵⁵ Albina DRATVOVÁ, *Biologický úděl ženy*, *Národní politika*, 3. 8. 1942, uloženo v MÚA-AAV ČR, fond Albiny Dratvové, kart. 5, i. č. 216.

zbavím tím, že od nynějška budu sledovati jedinou linii; nedám se získat na žádnou stranu; jen v sledování určitého, úplného cíle je má budoucnost. Budu pracovati jen ve filosofii přírodních věd, v ničem jiném.“⁵⁶ V *Deníku* několikrát používá spojení „ženský úděl“, který chápe jako cosi neměnitelného. Lze se tedy domýšlet, že přijímala genderový řád a vyrovnávala se s ním tím způsobem, že si osvojovala mužskou roli.

Jiřina Popelová

Úplně jiný přístup k otázce mateřství lze uvést na příkladu Jiřiny Popelové⁵⁷ (1904–1985).⁵⁸ Popelová tím, že se jí podařilo skloubit mateřství a úspěšnou vědeckou kariéru, byla jednou z těch průkopnic, které, jak trefně popisuje Musilová, „*narušovaly*‘ *tradiční svět mužů orientovaný výhradně na profesní kariéru a úspěch a vnášely do něj hodnotu z privátního světa, kterou představovalo mateřství, respektive spojení kariéry s mateřstvím*“.⁵⁹

Popelová maturovala v roce 1926 na Spolkovém dívčím reformovaném gymnáziu v Praze. V letech 1923–1928 studovala na filozofické fakultě Univerzity Karlovy klasickou filologii a filozofii. V roce 1928 získala aprobaci pro učitelství na středních školách (latina, řečtina a filozofická propedeutika) a mezi léty 1928–1947 působila na řadě českých gymnázií. Doktorát z filozofie jí byl udělen 29. 1. 1929 na filozofické fakultě Univerzity Karlovy. V roce 1946 se habilitovala na filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně prací *Tři studie z filozofie dějin*. Roku 1947 se stala mimořádnou a roku 1948 řádnou profesorkou pedagogické fakulty UK v Praze. V letech 1950–1953 byla (jako první žena u nás) rektorkou Palackého univerzity v Olomouci. Po odchodu z této funkce se stala vedoucí katedry dějin filozofie pražské filozofické fakulty, po převedení na katedru filozofie zůstala věrná tomuto místu až do penzionování roku 1970. Jejím manželem byl akademický sochař Karel Otáhal, se kterým měla své jediné dítě, dceru Jiřinu (nar. 1936).⁶⁰

Jak vyplývá ze vzpomínek, které zazněly na konferenci věnované 100. výročí narození a 20. výročí úmrtí Popelové, disponovala neobyčejnými znalostmi, které prokazovala nejen ve svých knihách, statích a člancích, ale byla také velkou osobností pro své lidské kvality. Ačkoli bývala Popelová kritizována za svůj pozdější příklon ke komunismu, vzpomínky na ni spíše svědčí o tom, že přežívala v době normalizace v tzv. šedé zóně, a to zejména kvůli tomu, aby se nemusela vzdát vědecké práce.⁶¹

Popelová je v kontextu titulu tohoto článku neobyčejnou postavou naší vědy nejen z toho důvodu, že se dovedla jako jedna z mála vědkyň prosadit v navýsost maskulinizovaném oboru, jakým je filozofie. To se fakticky podařilo i Dratvové. Popelová ale dokázala skloubit práci vědeckou a svůj soukromý život, do kterého v neposlední řadě patřila péče o dceru. Na filozofické fakultě Univerzity Karlovy promovala roku 1929. Dcera se jí narodila roku

⁵⁶ A. DRATVOVÁ, *Deník 1921–1961*, s. 217.

⁵⁷ Fond Jiřiny Popelové je uložen v MÚA-AAV ČR.

⁵⁸ Byla o 13 let mladší než Dratvová. Považuji tedy za možné porovnávat podmínky, které provázely mateřství, za života Popelové i Dratvové.

⁵⁹ D. MUSILOVÁ, *Uplatnění absolventek vysokých škol*, s. 175.

⁶⁰ Martin MARTINOVSKÝ, *Jiřina Popelová-Otáhalová (1904–1985). Úvod k inventáři osobního fondu*, in: *Práce z archivu Akademie věd, řada D, sv. 1. Archivní přehled. Fondy uspořádané v letech 1996–2004*, Praha 2004, s. 102–118.

⁶¹ Jakub HÁJÍČEK, *Komeniologie: setkávání a střetávání*, in: *Věda a technika v Československu v letech 1945–1960*, Praha 2010, s. 456–459 (zde s. 458). Dále srov. Týž, *Jiřina Popelová jako kmenioložka – několik poznámek*, *Práce z dějin Akademie věd 1*, 2009, č. 1, s. 17–34.

1936. Je tedy nutné zdůraznit i fakt, že do její role mateřské citelně zasáhla druhá světová válka. Zastihla ji nejen v momentě, kdy mohla usilovat o postup profesní, ale také v období, kdy byla tradičně žena situována do sféry domácí, protože péče o malé dítě byla chápána jako její přirozená povinnost.

Nelehkou úlohu, kterou Popelová v tomto ohledu měla, potvrzuje i studie Šaldové a Tupé o překážkách, na které mohou ženy ve vědě narazit. Autorky zde konstatují, že „*dostupnost, ať už finanční či místní, služeb péče o malé děti, je naprosto zásadním problémem, který musí ženy řešit*“.⁶² Je otázkou, jaké možnosti měli v období druhé světové války rodiče malých dětí s jejich hlídáním. Bohužel tato problematika ještě čeká na soustavnější zpracování. Z dostupné literatury a na základě rozhovorů s pamětníky lze konstatovat, že nejčastěji byla v této době pomoc v péči o malé dítě řešena v rodině, případně v sousedství, nebo do rodiny docházel někdo na výpomoc.

Jak řešila problém s hlídáním malé dcery Popelová, vyplývá z její korespondence s přítelkyní Slávou Kohákovou. Podle všeho ji hlídal buď manžel anebo najatá dívka. Koháková se Popelové také nabízela s hlídáním, v dopise ze 4. 9. 1941 jí píše: „*Milá Jiřinko, [...] Chtěla jsem ti jen říci, že bych byla ráda, kdybys nás považovala za šatnu pro Jiřinku. Kdyby se ti stalo, že bys nevěděla, kam s Jiřinkou (děvče vypoví a manžel také), tak ji prostě přivez ráno, než půjdeš do školy, k nám a až se ti to bude hodit, tak pro ni zase přijed'. Nic se jí nemůže stát, leda že by ji Ráza nabuchcoval, ale to je životní škola, na kterou si musí zvyknout. Také doufám, že by se nedala*“.⁶³ Na tomto místě ale považují ještě za nutné dodat, že Popelová byla v tomto směru v poměrně specifické situaci, protože její manžel byl akademický sochař a jeho práce měla – alespoň co se týče pracovní doby – svobodnější charakter než např. práce na směny dělníka v továrně.

Dcera Popelové – PhDr. Jiřina Kremerová – uvedla zajímavou vzpomínku na svou matku, která je publikována ve sborníku ke 100. výročí narození a 20. výročí úmrtí Jiřiny Popelové: „*Vzpomínám na ni, jak mi večer vyprávěla pohádky, často unavená při nich usínala a já, tehdy nerozumné dítě, jsem ji budila a vyžadovala pokračování*“.⁶⁴ Z toho i dalších, níže uvedených vzpomínek je patrné, že Popelová se snažila naplňovat svou mateřskou roli, nikoli pouze společensky žádoucí představu o ní. V této souvislosti zůstává také zajímavou otázkou, jestli důvodem toho, že Popelová již neměla další děti, byla její profese, válečné okolnosti anebo úplně jiné pohnutky.

V pozůstalosti Jiřiny Popelové se – podobně jako u Dratvové – dochovaly její deníky. Rozdíl mezi zápisky obou filozofek je ale zásadně dán léty, kdy byly deníky psány. Deníky Dratvové se datují od roku 1921, kdy jí bylo 30 let. Psala je tedy již jako dospělá žena. Popelová začíná své deníky psát v roce 1918, tedy ve svých 14 letech. Na tak mladičkou dívku texty překvapí hloubkou a zajímavou reflexí společenských dějů, které vyvrcholily vznikem samostatného Československa. V záznamu z 9. 4. 1918 Popelová formuluje svou představu o šťastné budoucnosti, kde vidí děti jako naprosto samozřejmou součást svého dospělého života. Zapsala si tehdy: „*A najde-li člověk přítele, který by měl stejná přání, stejné ideály, tu pak již nemůže ničeho chybět k jeho štěstí. A spojí-li se dva stejně cítící lidé čisté a šlechetné duše, svěří-li si vše a těší se navzájem a mají-li dítka a vychovávají je*

⁶² K. ŠALDOVÁ – B. TUPÁ, *Zvládnou to všechno sama*, s. 36.

⁶³ Citováno z korespondence Jiřiny Popelové se Slávou Kohákovou. MÚA-AAV ČR, fond Jiřiny Popelové, kart. 1, i. č. 126.

⁶⁴ Jiřina KREMEROVÁ, *Vzpomínka na matku*, in: Eva Foglarová (ed.), *Filosofka Jiřina Popelová*. Sborník ke 100. výročí narození a 20. výročí úmrtí významné české filozofky, Praha 2005, s. 56.

v duchu svých tuh a myšlenek, zda-li to není ta pravá láska, ta pravá nekonečnost a nesmrtelnost lidstva.“⁶⁵

O tom, že se Popelová nebála hovořit ani o svých nejniternějších pocitech, svědčí také velmi intimní, částečně biografická kniha esejů *Hovory s nenarozeným*, která odkazuje na její pobyt v Římě (1932–1933), kde získala doktorát filozofické fakulty Královské římské univerzity. V Itálii se také seznámila s tehdejší stipendistou výtvarné akademie a svým pozdějším manželem Karlem Otáhalem. Přestože kniha *Hovory s nenarozeným* vyšla až po válce, v roce 1946, z kontextu lze usuzovat, že základ vyslovených myšlenek byl položen již v době jejího těhotenství⁶⁶ (dcera se narodila roku 1936) a právě pod dojmem pobytu v Itálii.

Kniha *Hovory s nenarozeným* je nejen filozofickým zamyšlením. Dramatická podoba textu je jistě ovlivněna i faktem, že Popelová byla autorkou několika textů divadelních. Rozebírá zde nastávající mateřství až pateticky, ať už se vyznává z lásky k nenarozenému dítěti anebo z obav o to, jaký život ho čeká. Velmi niterně promlouvá k nenarozenému potomku např. v kapitole *Jak tě vychovat?*, kdy píše: „*Čím více se stáváš pro mně fyziologickou realitou, tím méně dovedu s tebou o tobě teoretisovat. Cítit v sobě první tvé pohyby, podobné nesmělému zatřepání na bránu života, jsem zahrnuta pocitem tak teplé a výlučné přichylnosti, že vím – ty poslední měsíce před tvým zrozením a první po něm, budu tak plna tvé přítomnosti, že nebudu moci myslet na tvou budoucnost. Ale dnes ještě o tobě přemýšlím, nejen o tvém dnešku, ale o tvých zitrkách.*“⁶⁷

O vztahu s dcerou, který byl podle všeho hezký, svědčí např. vzpomínka Vladimíra Justla na Popelovou: „*Měla jediné dítě, Jiřinu, visela na ní. Dcera se k ní chovala také velmi hezky. Pracovala dlouhá léta (dcera Jiřiny Popelové – M. H.) v Národní knihovně, já ji občas potkával, vždy jsme prohodili pár slov. Myslím, že ona věděla, že je ‚jen‘ dcera ‚velké matky‘, ale nijak ji to nevadilo. Ona byla prostě taky tak fajn, moc ochotná.*“⁶⁸ O tom, že s dcerou trávila i v pozdějším věku volný čas, vypovídá i další Justlova vzpomínka, kdy uvedl: „*V létě 1963 byla založena Viola, v listopadu jsem tam uvedl z rukopisu Holanovu Noc s Hamletem, od května 1965 jsem se stal šéfem této ‚poetické vinárny‘. Nepamatuji se, kdy tam Jiřina Popelová přišla poprvé, ale vím, že tam byla nejednou. Vodila tam i své žáky, přátele, přicházela se svou dcerou – téměř vždy mi po skončení nabídla rozhovor; často o tom, co právě slyšela. V říjnu 1976 jsem uvedl její eseje *Hovory s nenarozeným.*“⁶⁹*

Že se Popelové skutečně povedlo zhostit se své mateřské role, vypovídají i vzpomínky její dcery. Podle nich byla Popelová starostlivou matkou, která dceři pomáhala při studiu, i když šlo o obor, se kterým se nejprve musela sama seznámit – o geologii. Později samozřejmě přijala i roli babičky a svým dvěma vnučkám věnovala volný čas, ať už je vyzvedávala ze školky anebo jim vyprávěla pohádky. V neposlední řadě její dcera ocenila i fakt, že se Popelová do poslední chvíle starala o svého nemocného muže. Svou matku charakterizovala slovy: „*Měla vždy v sobě věrnost k svým milovaným, ke svým názorům na svět a život, ale zároveň byla k názorům druhých velmi tolerantní.*“⁷⁰

⁶⁵ *Z deníku Jiřiny Popelové*, in: E. Foglarová (ed.), *Filosofka Jiřina Popelová*, s. 57–89, zde s. 62.

⁶⁶ V úvodu knihy např. Popelová píše: „*Mluvíím s tebou, sotva tušeným – jsi zatím ve mně.*“ *Jiřina POPELOVÁ, Hovory s nenarozeným*, Praha 1946, s. 5.

⁶⁷ *Tamtéž*, s. 19.

⁶⁸ *Záznam rozhovoru autorky s Vladimírem Justlem ze 7. 5. 2010.*

⁶⁹ Vladimír JUSTL, *Jen vzpomínka*, in: E. Foglarová (ed.), *Filosofka Jiřina Popelová*, s. 35–38, zde s. 37.

⁷⁰ J. KREMEROVÁ, *Vzpomínka na matku*, s. 56.

Zajímavé je, že Popelová ve svých textech obecně málokdy konkrétně hovořila o tématu mateřství, a to i když psala vysloveně o ženách. Jako jedna z interpretací se nabízí možnost, že je považovala za naprosto přirozenou součást života, kterou není třeba zdůrazňovat. Mohla ale také přirozeně jen tíhnout k tematizaci výchovy starších dětí, protože jí toto téma bylo blízké z titulu její profese. V jejích textech vůbec můžeme sledovat intenzivní zájem o problematiku vzdělávání dětí a mládeže, jehož základ, jak upozorňuje také Hájíček, můžeme připisovat i jejímu mnohaletému pedagogickému působení na středních školách.⁷¹

Podobně jako Dratvová, také Popelová ve svých textech často narážela na téma „ženy“. Nahlížela ale na postavení žen (nejen) ve vědě jinak než Dratvová, která se spíše stylizovala do maskulinní role. Popelová např. 6. 10. 1940 hodnotí na stránkách Národní práce cyklus přednášek, který pořádalo Ústředí žen při Národní radě české, a jež následně vyšly i tiskem. Tyto přednášky byly podle ní více než zdařilé zejména proto, že osvětlují „po všech stránkách historický význam české ženy“.⁷² Sborník pak podle Popelové na příkladech významných žen naší historie ukazuje české ženě „nejvyšší mety kulturního snažení“.⁷³ Tento rys v díle Popelové, jakási ženská soudržnost, zájem o ženská témata, je v tomto kontextu zajímavý zejména z toho důvodu, že vztahy mezi ženami a jejich vzájemná podpora jsou úhelným kamenem feministické politiky.

Závěr

Ze statistik a faktů lze leccos vyvodit, ovšem nic není v tématu tak osobním, jakým je mateřství, cennější než samotná výpověď jednotlivých žen. O tom, jak prožívaly naše první intelektuálky mateřství, se bohužel dozvíme jen málo. Doba, ve které žily, absentovala potřebu tematizovat je ve veřejném diskurzu. V tomto směru lze považovat za výjimečné, že se v díle a pozůstalosti dvou významných českých filozofek, spjatých s Karlovou univerzitou, zachovaly prameny, z nichž lze k tématu mateřství vyčíst naprosto konkrétní věci. Jisté je, že obě filozofky – Dratvová i Popelová – toto téma ve svém díle, denících či korespondenci nepomíjely, ale naopak tematizovaly.

Můžeme říci, že tehdejší společnost, která nahlížela na ženy právě prizmatem mateřství, přiměla obě filozofky zabývat se tímto tématem, aby konfrontovaly svůj pohled se svým vlastním postavením ve společnosti. Každá navíc uchopila tento fenomén úplně odlišným způsobem. To lze přičíst jejich osobní historii, povahovým rysům apod. Je zajímavé tyto přístupy porovnat a vztáhnout je k interpretaci genderovanosti vědecké komunity i celé společnosti dané doby. Také je jisté, že potřebujeme vzory jako jsou Dratvová a Popelová, abychom akcentovali tradici vzdělaných žen. V případě Popelové bych navíc přidala významné poselství a motivační efekt pro ženy ve vědě. Na jejím příkladu vidíme, že je možné prosadit se i za nelehkých okolností a za nepříznivých podmínek, a ještě práci vědeckou skloubit s rolí matky. Jakkoli je její odkaz inspirující, neměl by se ale stát (a osudy podobné jejímu) záminkou k omluvě nerovnoprávného postavení žen ve vědě.

⁷¹ Viz J. HÁJÍČEK, *Komeniologie: setkávání a střetávání*, s. 458.

⁷² Jiřina POPELOVÁ, *Česká žena v dějinách národa*, Národní práce 6. 10. 1940, MÚA-AAV ČR, fond Jiřina Popelová, kart. 12, i. č. 615.

⁷³ MÚA-AAV ČR, f. Jiřina Popelová, kart. 12, i. č. 615.

Die ersten tschechischen Akademikerinnen und die Mutterschaft

ZUSAMMENFASSUNG

Das Frauenstudium ist ein bedeutender Bestandteil der Frauenfrage. Vorliegende Studie konzentriert sich in diesem Zusammenhang auf Frauen und ihre verschiedenen Lebenslagen (Alltagsleben, Karriere, Familienangelegenheiten u.ä.) sowie auf Möglichkeiten ihrer Selbstverwirklichung in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Konkret diskutiert werden die Bedingungen, die die ersten Absolventinnen tschechischer Hochschulen, Studentinnen und Wissenschaftlerinnen für die Kindererziehung und den Mutterschaftsurlaub hatten. Höhere Bildung von Mädchen (Abitur und anschließendes Hochschulstudium) galt als etwas Überflüssiges, was eine Frau in ihrer Rolle als Haushälterin, Mutter und Ehefrau nicht benötigen werde. Zudem ließen sich Berufsleben, Ehe und Mutterschaft in der Vorstellung dessen, was die Pflichten einer Frau seien, nicht miteinander vereinbaren. Dies unterstreicht auch der Umstand, dass keine Frau aus der ersten Generation der weiblichen Hochschullehrer verheiratet war und Kinder hatte. Diese Tatsache wird anhand der Schicksale der ersten tschechischen Dozentinnen demonstriert: der Historikerin Milada Paulová, der Philosophin Albína Dratvová, der Ethnologin Julie Moschelesová, der Archäologin Růžena Vacková, der Historikerin Flora Kleinschitzová und der Ethnologin Drahomíra Stránská. Allgemein gesagt: die ersten Akademikerinnen mussten das Modell der traditionellen „geteilten Sphären“ zerschlagen, wonach der Frau die Privatsphäre und dem Manne die öffentliche Sphäre zufiel. Das gesellschaftliche Klima indes war noch nicht reif, einen Durchbruch dieser Sphären zu akzeptieren (also den Frauen eine Verknüpfung von Ehe, Mutterschaft und Karriere zu ermöglichen). Es gab eine Vielzahl von Vorurteilen, die von der am traditionellen Familienmodell orientierten Gesellschaft gespeist wurden. Die vor allem im ersten Teil dieses Beitrags aufgeworfenen theoretischen Fragen werden mit konkreten Schicksalen konfrontiert. Die Philosophinnen Albína Dratvová und Jiřina Popelová führten Tagebuch, in welchem (und auch in ihren weiteren Texten) sie unter anderem ihre Haltung zur Mutterschaft thematisierten. Ihre Lebensgeschichten stellen verschiedene Haltungen zur Frage der Mutterschaft dar: Albína Dratvová hat mit Blick auf ihre Karrieren bewusst auf die Rolle als Ehefrau und Mutter verzichtet und nach Argumenten zur Begründung ihrer Haltung gesucht; so stilisierte sie sich beispielsweise in eine männliche Rolle. Der eine Generation jüngeren Jiřina Popelová gelang es bereits, die Rollen von Ehefrau, Mutter und erfolgreicher Wissenschaftlerin miteinander zu verbinden. Abschließend kann festgestellt werden, dass trotz einer im Verlaufe des 20. Jahrhunderts erfolgten grundsätzlichen Änderung in der Haltung zu Fragen der weiblichen Bildung und Mutterschaft sich die Bedingungen, die die heutigen Forscherinnen für die Kindererziehung haben, überraschenderweise nicht dramatisch von jenen unterscheiden, mit denen die Frauen bereits in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts konfrontiert waren (beispielsweise die auch heute noch bestehende Bedeutung der Unterstützung von Partner und Familie als prinzipieller Faktor für die Möglichkeit einer Verknüpfung von Mutterschaft und Karriere).

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter